

O LUCRARE DE REFERINȚĂ ÎN DOMENIUL ISTORIEI ARMENILOR DIN BASARABIA

Doctor în istorie **Lidia PRISAC**

E-mail: lidiaprisac@yahoo.com

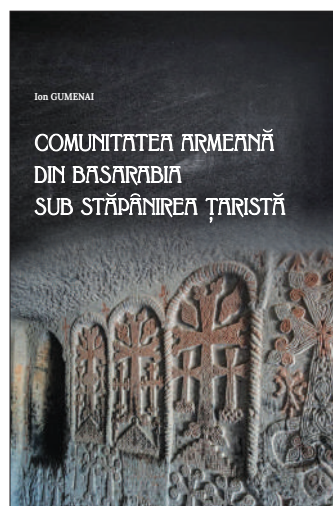
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3406-3670>

Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”, USM

Apărută la Editura Lexon-Prim la sfârșitul anului 2023, cu susținerea financiară a Ministerului Culturii al Republicii Moldova, lucrarea istoricului Ion Gumenâi, axată pe evoluția comunității armenice din Basarabia în perioada țaristă, merită toată atenția și se cuvine a fi remarcată, constituind o cercetare amplă, cu multiple straturi evenimentțiale.

Deși palmaresul istoriografic de relevare a istoriei armenilor din spațiul pruto-nistean (în perioada medievală, modernă și contemporană) a înregistrat un șir de cercetări din partea istoricilor de la Chișinău, care și-au adus contribuția prin diverse studii și articole, o lucrare de asemenea amploare ca cea oferită de dr. hab., conf. univ. Ion Gumenâi era una inerentă în completarea istoriografică a evoluției comunității armenice din Basarabia. Mai mult chiar, o cercetare istorică pe subiectul comunității armenice este una indispensabilă reieșind din considerentul distanțării temporale, o ultimă lucrare, una dedicată studierii edificiilor de cult armenesc din Basarabia fiind editată în 1991¹.

Autorul, Ion Gumenâi, este bine cunoscut în mediul academic românesc printr-o multitudine de lucrări, având publicații în domeniul comunităților etno-confesionale (romano-catolice, protestante, lipovene, inclusiv armeno-gregoriene) din Basarabia în secolul al XIX-lea. În anul 2013 el a pus în circuitul științific o monografie pe această temă². Precizăm că Ion Gumenâi a fost decan al Facultății de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova și cercetător științific principal în cadrul Institutului de Istorie. Cunoștințele imense, stagiile de documentare de care a beneficiat, inclusiv la Arhiva Națională a Armeniei la hotarul anilor 2017–2018, activitatea în cadrul Agenției Naționale a Arhivelor i-a oferit, așadar, toate premisele necesare pentru a elabora o lucrare de înaltă

Ion GUMENĂI. *Comunitatea armeană din Basarabia sub stăpânirea țaristă* / Agenția Națională a Arhivelor, Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: Lexon-Prim, 2023. 299 p.

probitate profesională, una de referință în domeniul istoriei armenilor din Basarabia.

Din perspectivă metodologică, subiectul a fost examinat prin prisma *abordării etice*, lucrurile fiind analizate din exterior, autorul făcând parte din categoria istoricilor străini comunității, care a abordat istoria armenilor nefiind parte a entității înseși. În acest sens, autorul a adoptat o abordare detașată față de anumite aspecte puse în discuție.

Documentată minuțios și fundamentată pe o cercetare bazată pe fonduri de arhivă, o bună parte dintre documente descoperite în arhivele din Republica Moldova (Agenția Națională a Arhivelor, Fondurile 1, 2, 3, 5, 6, 125, 152, 289 și 320) și Armenia (Fondurile 1, 56, 811, 332 și 399) sunt folosite pentru prima dată în istoriografie. Din acest punct de vedere, lucrarea este una realmente impresionantă și variată, la final, în Anexa, fiind plasate, în format jpg., cele șapte documente din Arhiva Națională a Armeniei și 28 de documente din Agenția Națională a Arhivelor pe care le-a studiat anterior.

¹ A. Toramanyan. *Iz istorii stroitel'noy deyatel'nosti armyan v Moldavii*. Moskva, Vneshtorgizdat, 1991. 206 s.

² Ion Gumenâi. *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău, Editura Institutul de Studii Enciclopedice, 2013. 284 p.

În ceea ce privește modalitatea propriu-zisă de alcătuire a lucrării, urmând firul cronologic al evenimentelor, aceasta este structurată într-o manieră mai puțin obișnuită, fiind compartimentată în șapte părți, inclusiv *Introducere* (pp. 4-7) și *Concluzii* (pp. 185-193) propriu-zise.

Un capitol aparte autorul l-a dedicat evoluției demografice a comunității armenice din Basarabia sub administrația rusă (pp. 8-19), ajungând la concluzia că „numărul total al armenilor în perioada respectivă nu s-a ridicat nici la 5.000 de persoane” (p. 185). Un alt compartiment (pp. 20-45) a fost axat pe raporturile dintre comunitatea armeană și statul țarist. Autorul vine cu o abordare nouă în acest sens, prezentând nu doar o cronologie a faptelor în coagularea comunității armenice în Basarabia, ci și o contextualizare a adaptării și păstrării identității acesteia în circumstanțele în care Imperiul Rus a tins să-și mențină integritatea pe cei doi piloni de relații cu etniile incluse în componența sa și raporturile cu elitele naționale. În acest context, istoriografia problemei s-a îmbogățit cu o lucrare în care s-a încercat, în mod aplicat și documentat, să se studieze natura relațiilor dintre comunitatea armeană și regimul țarist, inclusiv consecințele acestora mai ales pentru exponenții comunității armenice.

Cea mai vastă parte a lucrării (pp. 46-134) a fost centrată pe prezentarea comunității armenice în cele mai importante șapte centre urbane ale Basarabiei – Akkerman, Chișinău, Ismail, Hotin, Orhei, Hâncești și Bălți. De remarcat faptul că orașul Akkerman a fost cel mai însemnat și mai dens populat de armeni în raport cu centrul administrativ al Basarabiei – Chișinăul, aflat pe locul doi în clasament. Acest fapt este lesne explicabil dacă luăm în calcul natura ocupației armenilor (fiind, în parte, negustori din tată în fiu) și mai ales proximitatea portului Odesa. Reieșind din bogăția de amănunte în relevarea istoriei fiecărei comunități armenice în sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea din centrele urbane enunțate, lucrarea este una de o valoare indubitabilă.

În continuare, autorul a prezentat activitatea de binefacere a armenilor din Basarabia în perioada țaristă (pp. 135-152), studiul fiind orientat pe implicarea armenilor în ridicarea edificiilor de cult, susținerea școlilor parohiale, precum și a organelor ierarhice superioare ale Bisericii Apostolice Armenice.

Autorul a fost extrem de atent în privința trăsăturilor caracteristice comunității armenice din Basarabia (pp. 153-165), diferite în raport cu alte comunități armenice aflate în proximitate geografică. Prudența și

neîncrederea armenilor din Basarabia este explicabilă dacă luăm în seamă că aceste însușiri au fost generate de schimbările social-politice de la sfârșitul sec. al XIX-lea, și mai ales ale celor de la începutul sec. al XX-lea, în contextul Marelui Război.

În alt compartiment, autorul a prezentat succint subiectul ce ține de mișcarea națională a armenilor de la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, cu un accent vădit pe implicarea armenilor din Basarabia (pp. 166-174).

Lucrarea istoricului Ion Gumenâi se încheie cu un capitol dedicat situației materiale și stării de spirit ale comunității armenice în perioada imediat următoare Unirii (pp. 175-184), evocări ce fac trecerea spre evoluția comunității armenice din Basarabia în perioada contemporană, și anume cea interbelică, când spațiul dintre Prut și Nistru s-a aflat sub administrație românească.

Prin felul în care ne-a „plimbat” prin Epoca Modernă și ne-a făcut cunoștință cu un grup etnic din Basarabia deloc de neglijat, întrucât armenii au creat acel „aspect multicultural al zonei cu coloritul și specificul său original, lăsându-și amprenta în manuscrise, construcții ecleziastice și laice”, cercetătorul I. Gumenâi a demonstrat empatie și perspicacitate. În vastul șantier deschis toate elementele par să fi fost puse la locul lor firesc, astfel încât e complicat de găsit carențe în prezentarea subiectului. Cartea lui I. Gumenâi îmi pare a fi una relevantă în descifrarea complicatei perioade moderne din istoria Basarabiei prin intermediul unei comunități distincte. Lucrarea merită atenția și reflecția tuturor istoricilor care studiază diverse aspecte ale acestei perioade.

Dincolo de importanta contribuție, sugerăm autorului, în cazul unei reeditări, să revină la analiza literaturii de specialitate și la abordarea istoriografiei problemei, cu actualizarea lucrărilor de ultimă oră.

Acestea fiind spuse, subliniem că volumul deschide noi câmpuri de cercetare și lansează noi provocări pentru cei interesați de istoria armenilor din Basarabia. Cei captivați de subiect pot să-l aprofundeze în alt context temporal cu prezentarea evoluției ulterioare a comunității armenice în contextul României Întregite, precum și a relației acestei comunități cu statul român. Subiectul în sine suscită, fără îndoială, interes și merită explorări viitoare, cei care se vor ocupa de istoria armenilor din spațiul pruto-nistrian urmând să „povestescă” pe paginile acestei cărți pentru a înțelege specificul unei comunități care continuă să dăinuie în spațiul nostru.